5.4 ДІАЛОГ БЕЗ ДІАЛОГУ В МЕДІАДИСКУРСІ ЕПОХИ ПОСТПРАВДИ

Слюсар Вадим Миколайович, док. філос. н., доцент, завідувач кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій, Державний університет «Житомирська політехніка», Україна, Київ
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5593-0622,
E-mail: kmvpm_svm@ztu.edu.ua
Христокін Геннадій Володимирович, док. філос. н., професор, професор кафедри реклами і зв'язків з громадськістю, ФМВ, Національний авіаційний університет, Україна, Київ
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2663-3055
E-mail: xristokingena@gmail.com

Анотація. *Предметом дослідження є постправда як явище сучасних медіа та можливість діалогу в умовах семантичного плюралізму. Методологія роботи ґрунтується на роботах представників комунікативної та наративної філософії, з використанням елементів деконструкції та аналітичної філософії. Мета дослідження полягає в аналізі можливості діалогу учасників медіа в медіадискурсі епохи постправди. Висновок полягає в тому, що неправда в епоху постправди імітує правду за рахунок правильності висловлювання. В епоху постправди діалогічність комунікації формалізована. У цьому контексті діалог слугує формою самовираження за рахунок Іншого, для оголошення наративів, які часто мають пропагандистський характер, для імітації реальності. Такий діалог постає як симулякр, у якому відбивається безліч думок і голосів думок, без спрямованості на розуміння предмета і змісту комунікативного акту. Відповіді в діалозі ґрунтуються не на пошуку істини, а на задоволенні «набутим» знанням, визнання його «квазіправдою».*

Ключові слова: *діалог, постправда, правда, істина, інформаційне суспільство, символічний обмін, комунікації, мас-медіа, пропаганда, медіадискурс, теорії масової комунікації.*

Вступ

Актуальність поняття «постправда» на позначення якісно відмінної характеристики розвитку соціально-комунікативних процесів, у т. ч. міжнародної комунікації, які пронизують різні сфери соціального життя, є доволі новим, але його осмислення уже відбувається у науковому дискурсі. Значні потоки інформації, в яких перебуває сучасна людина, створюють інформаційний шум, в якому інформаційне повідомлення не досягає реципієнта, а відтак актуалізується необхідність пошуку адресантом інших методів, каналів, форм їх поширення. Значної уваги надається практикам

одночасного апелювання до емоцій та переконань адресата. Унікальною в історії людства склалася ситуація численних спроб, які набули масового характеру, встановлення діалогу між українцями та росіянами через медіаканали під час широкомасштабного вторгнення рф в Україну. Комунікативні інтернет-платформи у сполученні із засобами ведення стрім-трансляцій мали на меті встановити відповідні маркери істинності трансльованої інформації, уникаючи продукування пропагандистських стереотипів. Але особливістю цього обміну інформації є відсутність встановленого діалогу, акцент на висловленні власної позиції (проголошення власної (правди»), втрата орієнтації на осягнення істини. Типовість здійснення такого типу комунікації в епоху постправди ставить перед дослідниками завдання, з'ясувати, чи можливе в цю епоху встановлення діалогу взагалі, які маркери запобігання зазначеній тенденції в медіадискурсі можуть фіксуватися.

Ступінь розробки проблеми. Проблема «постправди» у різних аспектах та проявах досліджується у предметному полі філософії, політології, соціальних комунікацій. Так, у вітчизняній науці здійснено змістовний аналіз постправди у контексті поширення медіанаративів та утвердження сучасних технологій продукування фейків Марією Бутиріною [3: 2]. Постправду як інформаційну та політичну технологією досліджує О. Висоцький, який акцентує увагу на змішуванні істинного з хибним, емоціоналізації, когнітивних спотворення масової свідомості як актуальних рис медіадискурсу сучасності [5]. Детальний аналіз із використанням емпіричного матеріалу у галузі міжнародних відносин та міжнародної журналістики здійснила К. Вінер, директорка видання «The Guardian» [22]. Вітчизняні науковці М. Требін та Т. Чернишова розкрили зміст і характер постправди як джерела плюралізму інтерпретацій дійсності, а також широких можливостей для створення фреймів [15]. Ґрунтовний аналіз концептуальних підходів осмислення феномена діалогічності в межах різних дослідницьких парадигм здійснено Л. Шашковою та М. Злочевською у монографії «Діалогічний вимір гуманітарного знання» [16]. Українські філософи Л. Дротянко, М. Абисова, Т. Пода, С. Орденов у праці «Філософія діалогу в комунікативних практиках інформаційного суспільства» дослідили інтроспекцію діалогу у філософських концепціях XX століття, соціокультурний контекст комунікативних практик XXI століття, квазідіалогічні форми комунікативних практик в інформаційному суспільстві [7]. Утім, проблема діалогу в умовах утвердження у масовій свідомості установок на постправду, яка потребує дослідження на маргінесі філософії та соціальних комунікацій, раніше не досліджувалась.

Результати наукового дослідження

Виклад матеріалу. Утвердження поняття «постправда» у науковому дискурсі пов'язується передусім з працею американського письменника,

медійника Ральфа Кейєса «Епоха постправди: нечесність і обман у сучасному житті» [20]. У центрі його наукових розвідок постають різні аспекти масової культури та вираження її станів у різних вербальних формах. Зокрема у зазначеному творі він заперечує наявність у сучасній масовій свідомості дихотомії «правда – брехня», оскільки у цьому ряду важливе місце займає третій елемент.

Це категорія своєрідних і неоднозначних тверджень, які не можуть у достатній мірі маркуватися як правдиві, вони значною мірою не відповідають дійсності, але при цьому вони не визначаються і як брехня. Демаркація меж правди й брехні дедалі стає більш розмитою, нечіткою. Праця Ральфа Кейєса написана у міждисциплінарній площині, де крім спроби запропонувати теоретичне осмислення цього феномену наявні й журналістські розслідування, як мистецтво говорити неправду стало буденною складовою людини маси, що набуває форм гри, звички.

Традиційно у науковій літературі визначається, що увага до постправди як соціального феномену почала зростати з другої декади XXI століття, на що вплинуло визнання Oxford University Press цього терміну «Словом 2016 року». Аналітики цього видання пов'язали зростання інтересу читачів передусім з референдумом щодо Brexit та президентською компанією у Сполучених штатах Америки у цей період, оскільки цей термін змінив статус із периферійного на базовий у політичних коментарях [23]. Як це не парадоксально, але саме засоби масової інформації популяризували термін «постправда», використовуючи їх в заголовках для привернення аудиторії, яка орієнтувалася на форму висловлювання, а не на зміст, стосовно тлумачення й коректності якого ще тривали дискусії.

Важливо також, що поняття за визначенням словника є прикметником і позначає повідомлення «пов'язані з обставинами, за яких люди більше реагують на почуття та переконання, ніж на факти», часто вживається у контексті «ера постправдивої політики» [21]. Подальші спроби надати новому терміну наукового змісту були зроблені після 2016 року Дж. Боллом, К. Вілбером, М. Д'анконом, Д. Левітіним, Лі Макінтайром. Постправду вони переважно тлумачили як соціокультурний феномен, основною властивістю якої є акцент на емоційному сприйнятті інформації реципієнтом. Наразі в науковому дискурсі це поняття набуло власної об'єктності й позначає як феномен сучасних соціальних комунікацій, так і стан масової свідомості. Вітчизняні науковці М. Требін та Т. Чернишова, аналізуючи збільшення ролі в масмедіа інтрепретаційних практик, визначають постправду як своєрідну «гру в реальність», в якій значна частина учасників – реципієнти – навіть не здогадуються, що вони до неї залучені, а проєкт дійсності, який їм пропонується як складова медіареальності сприймається як справжня дійсність [15, с. 155].

Методологічні ускладнення розуміння поняття «постправда» викликає відсутність у деяких мовах, зокрема англійській та німецькій, розрізнення «правди» та «істини», часто в українській мові вони також вживаються як синоніми. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначається, що правда це «те, що відповідає дійсності, істина» [4, с. 1100], а істина – це «те саме, що правда» [4, с. 506]. Тут, очевидно, тлумачення орієнтоване на побутове та художнє вживання зазначених слів, оскільки в одному з визначень істини подається філософське як «достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей» [4, с. 506], утім відсутнє філософське тлумачення поняття «правда».

У цьому контексті виникає питання щодо, по-перше, їх змістовного розрізнення, по-друге, визначення критеріїв правильності / неправильності відображення дійсності, а по-третє, співвіднесення із поняттями «справедливість» та «правильність», які подаються взаємозамінними. У цій ситуації пастка інфляції, за якою певне наукове поняття набуває рис буденності й заміщує субстанційне означення, призводить до розрізнення тлумачення «правди» у побутовому та медійному дискурсах, з одного боку, та філософському, – з іншого.

Так, С. Кримський у «Філософському енциклопедичному словнику» надає йому наступну дефініцію: «особлива форма поєднання істини з життєвими нормами людини», тобто «це істина, що стала принципом життя» [10, с. 506-507]. У такий спосіб поняття «правда» та «істина» не зводяться до рівня ототожнення, а, навпаки, визначаються їх базові відмінності. Відмінними є мета та засоби їх осягнення. Істина потребує доведення, у той час, як правда засвідчує положення істини індивідуально-життєвим досвідом.

У медіадискурсі переважно апелюється до правди як до своєрідного суб'єктивного відображення конкретної інформації, яка повинна узгоджуватися з об'єктивним знанням про конкретну подію, що стає медіапродуктом, виступати своєрідним трансформатором науково встановленого істинного знання в етично осмислену визначену як справедливу оцінку інформації. Неправда та брехня в епоху постправди мімікрує під істину за рахунок коректності твердження, тобто реципієнт оцінює отриману інформацією на підставі більш-менш близької позиції до того, що він вважає точним з його точки зору відображенням дійсності.

За цих умов, наголошує Є. Бистрицький, щойно адресат інформації потрапляє у ситуацію, коли засвідчує про більшу чи меншу коректність, а інколи прямо засвідчує, що «це так, поза сумнівом, це істина, правда!», він відходить від класичної теорії пропозиційної істинності [1, с. 55].

Епоха постмодерна проголосила епістемологічні засади деструкції інформаційного поля та сприяла поширенню пізнавального скепсису й агностицизму, передусім у сфері гуманітарного знання, що, зрештою, призвело до релятивізації наукового знання, а відтак і спроможності окреслити

достовірні критерії істинності [17, с. 118]. Важливим чинником за умов суб'єктивізації істини може стати діалог, через який відбувається конструювання цілісності дезінтегрованих позицій щодо предмету комунікації.

Діалог дозволяє запобігти догматизації знань, які можуть безапеляційно захищати положення істини, заперечуючи її відносність щодо отриманих нових знань. Але постає питання, наскільки виявляється здатність до діалогу в умовах плюралізму правд, утвердження мультиверсуму інтерпретованих дійсностей?

Філософія діалогізму пройшла тривалий період становлення від бесід софістів і сократівського методу до сучасних концепцій. Так, Л. Фоєрбах, ототожнюючи діалог та діалектику, звернув увагу на взаємозв'язок між «Я» і «Ти» як сутнісну характеристику людини. Але саме у XX столітті діалог почав розглядатися у предметному полі філософських наук як засіб комунікації, в процесі якої виявляють себе відносини партнерства, рівності, відкритості, взаємоповаги, як засіб спілкування, в ході якого стимулюється моральне та духовне ставлення обох сторін комунікації [16, с. 20]. Зокрема у філософських працях М. Бахтіна та Е. Левінаса, поглиблюється розуміння «Ти» як «Інший», акцентується на необхідності існування Іншого як умови само- та взаєморозуміння [14, с. 119]. А єврейський філософ М. Бубер, аналізуючи діалогічність людського буття, показує, яким чином відбувається діалог між людиною і Богом, діалог між людиною та людиною, діалог між людиною і світом, наголошуючи на активній відповідальній позиції «Я» у ньому.

Окрім наявності двох учасників комунікації для діалогу, на думку німецького філолога Г. Яусса, необхідною умовою виступає взаємна готовність пізнавати і визнавати іншого в його інакшості [18, с. 379]. У цьому ж контексті П. Рікер звертає увагу на готовності до діалогу кожного його учасника, визначаючи передумовою самоствердження «Я» задля подальшого визнання «Іншого» з метою взаємодії. Коли відбувається заміна «Я» на «Сам», останній прагне висловити оцінку себе як «Іншого» [12]. Цікавим у контексті формування медіадискурсу в епоху постправди є концепція «метаноміки» О. Розенштока-Хюссі, в якій він аналізує роль мови як виразника соціальної функції мовлення, а також наголошує на значимості живого діалогу вченого-фахівця та неспеціаліста [8, с. 33]. По суті, ця ідея наголошує на необхідності взаємопроникнення та взаємодоповнення наукового та медійного дискурсів.

Сучасне розуміння діалогу доповнюється у концепції комунікативної дії Ю. Габермаса відходом від необхідності чітко й логічно вести діалог, спрямований на спільне для учасників розуміння предмету діалогу, який постає для них як проблема [16, с. 96]. Мова лише відображає певний внутрішній зв'язок між смислом і дійсністю, що не дозволяє мати твердження про дійсність самої істини. Один із учасників діалогу, який у конкретному мовленнєвому акті виступає як слухач (адресат), може відхилити

інформаційне повідомлення розповідача (адресанта), при цьому приводом не виступають ні критерій відповідності повідомлення істинності висловленого ствердження, ні критерій відповідності повідомлення правильності мовленнєвих актів у його нормативному вимірі, ні правдивість висловленої промовцем інтенції, яка тлумачиться як узгодженість промовленого з предметом розмови [6, с. 305]. А отже в діалозі актуалізується проблема формально-змістовної мовленнєвої взаємодії, під час якої наявність ознак діалогу не виражає його сутність.

На необхідності розвитку здатності слухати та говорити наголошував К.-О. Апель, зокрема він здійснює спроби обґрунтувати поняття ідеального комунікативного співтовариства, зміст якого передбачає інтерсуб'єктивний характер взаємодії на основі нормативної та евристичної структури [16, с. 106]. Інтерсуб'єктивна комунікація у філософії К.-О. Апеля постає не простою об'єктивною інформативністю, а узгодженим взаємним розумінням смислу в необмеженій комунікативній спільноті [13].

Полілогічність комунікативних процесів у ситуації їх трансформації в діалогічність передбачає прагнення не просто отримати від адресанта інформацію та розкодувати її, а й осмислити, сприйняти як таку, що доповнює власну систему доказів та переконань, і надіслати нове, уточнене знання, з метою осягнення істини, у зворотньому напрямі, з переконанням, що інший реципієнт реагуватиме ідентично. Як зазначають Л. Копець та В. Гордієнко, діалогічно-орієнтовані практики сприяють розвитку бази знань, розвитку когнітивних стратегій (способи використання інформації при мисленні, навчанні, розв'язанні проблем) та розвитку метапізнання, а зрештою це призводить до здатності індивіда розуміти та відслідковувати процеси самопізнання та саморозвитку [9, с. 57].

Утім, в епоху постправди діалогічність комунікації формалізується: вона має формальні ознаки діалогу (створення, конструювання, побудову, вироблення компонентів), але сутнісні ознаки (реакція мовців на встановлення істинності, порозуміння) – відсутні. Показовими є стріми як вид масової комунікації, в яких мовці проголошують намір здійснити тривалий діалог, почути позицію один одного й навести відповідні аргументи та контраргументи. Але основним наміром є проголошення ідей власній аудиторії, перетворюючи іншого учасника діалогу на інформаційний шум чи об'єкт хейтерства та тролінгу.

Логічним постає питання популярності подібної форми масової комунікації. Очевидно, це пояснюється природою діалогу, яка полягає в тому, що він є універсальним способом буття, чия природа визначається відношенням «Я – Інший», характеризуючись при цьому органічним взаємозв'язком та взаємодоповненням зовнішньої та внутрішньої інтенціональності [11, с. 532]. Діалог виступає у цьому контексті формою самовираження за рахунок Іншого, проголошення наративів, часто

пропагандистського характеру, утвердження нової реальності, яка мімікрує під об'єктивну.

Постправду можна розглядати або як упорядковані інформаційні потоки, на основі яких сьогодні здійснюється маніпуляція масової свідомістю через створення альтернативної реальності, що за формою уподібнюється об'єктивній, або як інформаційний шум, який не дає змоги реципієнту вичленувати та верифікувати інформацію, а тому сприймає її як істинну. Ситуація постмодерну, орієнтована не стільки на встановлення істини, скільки на її конструювання та навіювання, що, як слушно зауважує О. Висоцький, виявляє здатність істини функціонувати у медіапросторі, в масовій свідомості залежно від уміння наратора переконати реципієнтів у істинності трансльованого повідомлення [5, с. 130]. А переконання передбачає входження, а в епоху постправди імітацію входження, в діалог.

Складовою діалогу можна визначити наявність альтернативних поглядів, підходів до розв'язання проблеми, які транслюються його учасниками. Так, у політичній сфері в епоху постправди альтернативний погляд на реальність заперечується конструктивістським потенціалом владного повідомлення за яким незгодні стигматизуються як дурні, такі що не відповідають критеріям розумності [5, с. 130]. У медіадискурсі альтернатива постає як складова інформаційного шуму, що являє собою потік інформації, додатковий до основного та такий, що часто утруднює доступ до нього. Включеність у комунікативні процеси за цих умов позначається зміною праксеологічної орієнтації із встановлення істини на пошуки інформації заради самої процесуальної дії.

Встановлення ж діалогу з метою вивчення альтернативних поглядів, у свою чергу, під впливом інформаційного шуму оперує не імперативом взаємозбагачення, а фіксацією факту «у кожного своя думка», навіть, якщо вона не відображає об'єктивної дійсності. Часто така форма комунікації орієнтується на прагнення співрозмовника (хоча б одного з двох) отримати перемогу власної точки зору, переважно методами психо-емоційного впливу. У такому випадку вона являє собою суперечку, дискусію, але не діалог [7, с. 26].

Тобто за цих умов діалог як такий постає своєрідним симулякром, в якому відображено багатоголосся ідей та думок без орієнтації на осягнення теми та змісту комунікативного акту.

Важливим аспектом симулякризації діалогу в епоху постправди є вплив на громадську думку маніпуляційного характеру, який наслідують PR-технології. Останні якраз передбачають налагодження взаємодії через вивчення реакції громадськості на відповідні повідомлення та інтерпретацію PR-текстів. У епоху постправди може відбуватися імітація PR-діяльності, яка передбачає створення дискурсу, який легко прийняти, акцентування на тому, що задовольнить емоції та переконання аудиторії, а не на реальних фактах.

Певною мірою причиною такого зміщення може бути упровадження у різні форми й види PR-діяльності нових, більш дешевших каналів масової комунікації, передусім цифрових медіа. Унікальністю останніх є, по-перше, орієнтація на залучення якнайбільшої кількості аудиторії, яка стає об'єктом для потенційних рекламодавців.

По-друге, продукування контенту, акцентованого на задоволення бажань та прагнень цієї аудиторії. Це, з одного боку, спонукає до їх вивчення із залученням спеціальних алгоритмів та програм, що вивчають зміст і характер Інтернет-активності споживачів. А з іншого, у своїй медіадільності застосовувати алгоритми, які надсилають джерела новин пошуковим системам, розроблені таким чином, щоб пропонувати громадськості те, що вони хочуть.

По суті, за твердженням директорки «The Guardian» К. Вінер, пропонується версія світу, яку ми як читачі знаходимо щодня, коли відкриваємо наші особисті портали або шукаємо в Google, яка попередньо була непомітно для споживача відфільтрована, щоб зміцнити його власні переконання.

Такий аналіз дозволив їй як журналісту-практику дійти висновку, що кожен індивід, потрапляючи в сучасну медіареальність, опиняється в серії заплутаних битв між протиборчими силами: між правдою і брехнею, фактом і чутками, добротою і жорстокістю … між відкритою платформою Інтернету, як її передбачили її архітектори, і загородками Facebook та інших соціальних мереж; між інформованою громадськістю та оманливою групою [22].

Такий стан функціонування медіадискурсу під впливом електронних мас-медіа, на думку М. М. Камачо, став підґрунтям для утвердження епохи постправди, оскільки він утвердився за рахунок дискредитації публічного дискурсу, тобто аудиторія уже очікує, що будь-яка інформація, яка транслюється у медіапросторі, не передає всю правду, при цьому остання втрачає свою цінність [19, с. 58].

Як втрачає свою цінність і свобода, адже, по-перше, ускладнюється вибір (як її атрибут) джерел і каналів інформації їх неосяжністю для індивідуального сприйняття, а по-друге, неможливість встановлювати істинність отриманої інформації через перенасиченість інформаційних потоків, а відтак, передати відповідальність верифікації «фахівцям». Діалогічна комунікація за таких умов уже передбачає маніпулятивний характер, перетворюючись із суб'єкт-суб'єктних відносин на суб'єкт-об'єктні, де об'єкт не володіє свободою, сприймаючи інформацію як «квазі-правду». Відповідь формується на установці не пошуку істини, а задоволенням «добутими» знання, визнання їх у якості «квазі-правди», отримання додаткових аргументів, які дозволять останній отримати статус бездоказової переконаності у правді.

На побутовому рівні, особливо через потужний вплив деструктивної російської пропаганди, це стосується українського та пострадянських суспільств на маргінесі взаємодії національних медіадискурсів з подібним від країни-агресора, дедалі частіше в мові вживаються слова, пов'язані із встановленням відповідності інформації істині. Діалог втрачає свій зміст у моменти розвінчування фейків, встановлення невідповідності пропагандистських міфів дійсності та викриття ненаукової природи псевдоісторичних тверджень, апеляції до загальнолюдських цінностей, здорового глузду та норм міжнародного права. У цей момент відбувається внутрішнє заперечення точок зору, які не подобаються учаснику діалогу й проголошення тези - «Усі брешуть!».

Таким чином фіксується відмова від прагнення осягати істину та задовольнятися «власною правдою», яка може бути для нього очевидною брехнею, замаскованою під правду. Звісно, російсько-українська війна стала однією з екстрем, в якій принципи «постправди» стали інструментом інформаційної війни країни-агресора. А ідея встановити діалог на міжособистісному рівні представників обох країн на різних електронних медіаплатформах є лише засобом поширення наративів виправдання агресії у власному медіадискурсі.

Висновки

Отже, неправда в епоху постправди імітує правду за рахунок правильності висловлювання, тобто реципієнт оцінює отриману інформацію з позиції, більш-менш близької до того, що він вважає точним відображенням дійсності з його точка зору. Діалог дозволяє запобігти догматизації знання, він безповоротно відстоює позицію істини, заперечуючи її відповідність новим отриманим знанням. В епоху постправди діалогічність комунікації формалізована: вона має формальні символи діалогу, але позбавлена сутнісних. У цьому контексті діалог слугує формою самовираження за рахунок.

Іншого, для оголошення наративів, які часто мають пропагандистський характер, для встановлення нових реалій, що імітують об'єктивну реальність. Такий діалог постає як симулякр, у якому відбивається безліч думок і голосів думок, без спрямованості на розуміння предмета і змісту комунікативного акту. Відповіді в діалозі ґрунтуються не на пошуку істини, а на задоволенні «набутим» знанням, визнання його «квазіправдою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bystrytskyi Y. (2018) Ekzystentsiina istyna i postpravda. Filosofska dumka. 2018. 5. 54-71.
2. Butyrina M. (2020). Mediafeiky: zamakh na diisnist v epokhu postpravdy. In Aktualni trendy suchasnoho komunikatyvnoho prostoru: kolektyvna monohrafiia. Dnipro: Hrani. 13-25
3. Butyrina M. (2022). Postpravda: istynoiu volodiieiu toi, khto kontroliuie naratyvy. In Medianaratyvy: kolektyvna monohrafiia. Dnipro: Lira. 4-16.
4. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.). (2005). V. T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin: VTF «Perun».
5. Vysotskyi O. Y. (2018). Postpravda: kontseptualni ta prakseolohichni vymiry. Hrani. 21 (10). 127-132.
6. Habermas Y. (2001). Filosofskyi dyskurs Modernu. Kyiv: Chetverta khvylia.
7. Drotianko L. H., Abysova M. A., Poda T. A., Ordenov S. S. (2020). Filosofiia dialohu v komunikatyvnykh praktykakh informatsiinoho suspilstva. In Sotsialni komunikatsii informatsiinoho suspilstva: teoretychni ta prykladni aspekty; A. H. Hudmaniana, S. M. Yahodzinskoho. (Eds.). Kyiv: Talkom. 8-27.
8. Zlochevska M. V. (2009). Kontseptualnyi vymir filosofii dialohizmu. Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. 1 (25). 32-35.
9. Kopets L. V., Hordiienko V. I. (2012). Dialohichni komunikatyvni praktyky ta yikhnii evrystychnyi potentsial: rezultaty doslidzhennia. Naukovi zapysky NaUKMA. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota. 136. 53-58.
10. Krymskyi S. B. (2002). Pravda. In Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: entsyklopediia; V. I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv : Abrys, 2002. 506-507.
11. Kutsepal S. V. (2012). Komunikatsiia ta dialoh u konteksti osvitnikh vyklykiv suchasnosti. Hileia. 66. 531-534.
12. Riker P. (2000). Sam yak inshyi. Kyiv : Dukh i Litera.
13. Sliusar V. M. Apel, Karl-Otto. In Velyka ukrainska entsyklopediia. URL: https://vue.gov.ua/Apel, Karl-Otto
14. Sternichuk V. B. (2012). Teoriia dialohizmu: filosofsko-empirychnyi vymir. Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo. 13 (238). 118-122.
15. Trebin M. P., Chernyshova T. O. (2021). Borotba za svidomist liudei v epokhu postpravdy. Visnyk NIuU imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia, 3 (50). 153-171.
16. Shashkova L. O., Zlochevska M. V. (2011). Dialohichnyi vymir humanitarnoho znannia. Monohrafiia. Kyiv: Vyd.dim «Profesional».
17. Shoria T. H. (2020). Postpravda yak realnist devalvovanoi kultury v epokhu kryzy suchasnoi demokratii. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetutu. Filosofiia. Kulturolohiia. 1. 114-121.
18. Iauss H. R. (2002). Estetychnyi dosvid i literaturna hermenevtyka. In Slovo. Znak. Dyskurs: Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.; M. Zubrytskoi (Ed.). Lviv: Litopys. 368-401.
19. Camacho J. M. M. (2017). La erade la posverdad,la posveracidady la charlatanería. Palabra. Febrero. 648. 56-59.

20. Keyes R. (2004). The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York : St. Martin's Press.
21. Post-truth. (2023). Oxford Learner's Dictionaries. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post.
22. Viner K. (2016). How technology disrupted the truth. The Guardian. 12 Jul. 2016. URL: https://www.theguardian.com/media/ (дата звернення: 28.03.2023)
23. Word of the Year 2016. https://languages.oup.com/word